

Juozo Baltušio fenomenas Prancūzijoje

Anotacija: Straipsnyje svarstomos Juozo Baltušio romano *Sakmė apie Juzą*, kuris 1990 m. buvo išverstas į prancūzų kalbą, populiarumo tarp prancūzų skaitytojų priežastys. Atsakymo į straipsnyje keliamus klausimus ieškoma pačioje knygoje, romano recepcija aptariama pasitelkiant jo paratekstus ir aiškinantis vertimo į prancūzų kalbą ypatumus. Daroma prielaida, kad prancūziška šio romano anotacija leidžia jį skaityti kaip psichologinį ar istorinį naratyvą su ryškiais romantiniais elementais. Toks tradicinis naratyvas atitinka daugelio skaitytojų lūkesčius. Originalus prancūziško leidimo paratekstas yra knygos gale įdėtas nedidelis žodynėlis su vertėjos paaiškinimais. Jo didžiąją dalį sudaro kaimo gyvenimo, valstiečių darbų ir buities leksika, tarmybės. Aptariamas lietuviškų ir rusiškų (slaviškų) perrašų funkcionavimas vertimo tekste, analizuojamas prancūziškų tarmybių panaudojimas. Straipsnyje teigiama, kad pasirinktoji vertimo strategija leidžia ne tik perteikti Baltušio romano kalbą ir stilių, bet ir prancūzų skaitytojams patirti jų pačių kalbos turtingumą, vaizdingumą ir grožį.

Raktažodžiai: vertimas, paratekstas, dialektizmai.

Iki šiol tik keli lietuvių rašytojų romanai yra išversti į prancūzų kalbą¹, vienas iš jų – Juozo Baltušio *Sakmė apie Juzą*², sulaukęs nemažos leidybinės sėkmės. Trys pirmieji leidimai buvo visiškai išparduoti, gerai perkamas ir pastarasis, praėjusiais metais pasirodęs, romano leidimas. Net ir žinant, kad prancūzai tebėra daug skaitanti tauta, lietuvių rašytojo sėkmė yra stebinantis reiškinys. Juk Prancūzijoje

1 Icchokas Meras, *La Partie n'est jamais nulle (Lygiosios trunka akimirka)*, traduit du russe par Dmitri Sesemann: Paris, Éditions Stock, 1979; vėlesni leidimai: 1992, 1998, 2003 – autoriaus pataisytas ir papildytas leidimas.

Saulius Tomas Kondrotas, *L'Ombre du serpent (Žalčio žvilgsnis)*, traduit du lituanien par Ugnė Karvelis: Paris, Albin Michel, 1991, 1993.

2 Youozas Baltouchis, *La Saga de Youza*, traduit du russe et du lituanien par Denise Yoccoz-Neugnot avec les conseils de Guenovaite Kachinshkiene: Aix-en-Provence, Éditions Alinéa, 1990; Paris, Presses Pocket, 1993, 2001, 2009.

kasmet išleidžiama tūkstančiai naujų knygų, tarp jų – ir vertimų, o lietuvių literatūra tebėra marginalinė, apie kurią yra girdėję tik saujelė ja besidominčiųjų. Šiame straipsnyje svarstomos Baltušio romano populiarumo priežastys: ar tik *Sakmė apie Juzą* nebus labiausiai skaitoma lietuvių autoriaus knyga Prancūzijoje? Kuo lietuviško socrealizmo klasikas patraukė ir tebetraukia prancūzų skaitytojus?

Manome, kad ryškinant Baltušio romano recepciją Prancūzijoje produktyvu aptarti jo paratekstus ir vertimo į prancūzų kalbą ypatumus. Kūrinio naratyvą apgaubiantys paratekstai – tai paskutiniame viršelyje pateikta anotacija apie romaną ir jo autorių bei knygos pabaigoje įdėtas trumpas žodynėlis su vertėjos paaiškinimais. Anotacijoje lietuvių rašytojas Juozas Baltušis apibūdinamas keliais sakiniais: vaikystėje neturėjęs kitos išeities, kaip tarnauti turtingų valstiečių ūkiuose; po 1926 m. fašistinio perversmo Kaune įsitraukęs į politinę kovą; Antrojo pasaulinio karo metais Maskvoje rengęs antihitlerines Lietuvai skirtas laidas. Tokiu būdu akcentuojama socialinė ir politinė rašytojo biografijos pusė, ir tai nestebina prisiminus pirmojo prancūziškojo leidimo metus – 1990-uosius. Nėra abejonės, kad romanas buvo pradėtas versti gerokai anksčiau prieš atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, ir vertėjos naudotasi sovietiniais, itin ideologizuotais informacijos šaltiniais rusų kalba. Kūrybinė lietuvių rašytojo biografija lieka antrame plane: pažymima, kad jis rašyti pradėjo 1940 m., paskelbė romanų ir teatro pjesių, o, išleidęs *Sakmę apie Juzą*, tapo pačiu žinomiausiu savo šalies rašytoju („il est devenu avec *La Saga de Youza* l'écrivain le plus célèbre de son pays“).

Vargu ar šie keli beveik nežinomo krašto negirdėtą rašytoją aprašantys sakiniai galėjo atkreipti prancūzų dėmesį. Tuo tarpu paties romano anotacija, nors ir lakoniška, tikėtina, turėjo sužadinti skaitytojų „lūkesčių horizontą“. Anotacijoje sakoma, kad tai yra romanas apie Lietuvą ir apie valstietį, kuris dėl nelaimingos meilės atsiskyrė nuo žmonių ir nuo pasaulio. Tylus, atkaklus, dosnus ir rūstus vienišius Juzą gyvena vienybėje su gamta, kuri, kaip ir Lietuva, istorijos pervartose yra nuolat plėšoma, draskoma, užkariaujama ir prarandama („cette Lituanie tour à tour déchirée, conquise, perdue, sans cesse bouleversée par l'Histoire“). Didžiąja raide rašoma Istorija vis beldžiasi į romano herojaus langus ir duris („car l'Histoire ne vas pas cesser de frapper à la fenêtre de Youza“). Herojui nepavyksta išlikti nuošalėje, Istorija jo (ir Lietuvos) gyvenime pasirodo įvairiais pavidalais: kaizerinės Vokietijos, carinės Rusijos, bolševikų, buožių, nacių, galiausiai rusų ir lietuvių partizanų. Romane – į tai kreipia ir jo pavadinimas – sulydoma sapnas ir legenda („*La Saga de Youza* réunit le songe à la légende“). Netikėta tolimesnė

mintis: lietuvių rašytojo romanas iškyla tarsi skandinavų ir slavų literatūrų jungtis. Ir šioji jungtis įvyksta tokioje žemėje, kuri ne kiekvienam atsiveria ir apie kurią „mes“ (t.y. prancūzų skaitytojai) beveik nieko nežinome („sur une terre qui ne se livre pas au premier venu et dont nous ne connaissons presque rien“).

Matome, kad trumputėje paties romano anotacijoje labai tiksliai sudėlioti akcentai, kreipiantys link prancūzų skaitytojams gerai žinomų, įprastų žanrinių standartų, link numanomos žanrinės poetikos. „Vienišiaus Juzos“ charakteristika leidžia tikėtis psichologinio meilės romano, prancūzų literatūroje turinčio stiprias ir galias tradicijas³. Anotacijoje istorija aprašoma kaip akla jėga, fatumas, su kuria grumiasi žmonių masės ir atskiri individai, vieni – jos nesąmoningi veikėjai, kiti – valingai bandantys kreipti Istorijos eigą. Vieni Istorijos subjektai nei geresni, nei blogesni už kitus: tarp rusų ir lietuvių partizanų dedamas lygybės ženklas, abi kariaujančios pusės vienodai apimtos „žudymo beprotybės“. Toks aprašymas siūlo skaityti *Sakmę apie Juzą* kaip istorinį romaną, o šio žanro tradicija prancūzų literatūroje taip pat labai sena ir tvirta⁴.

Galiausiai anotacijoje pabrėžiamas sakmiškas, legendinis, romantinis romano aspektas: paslaptingoji Lietuva, be aiškių erdvės kontūrų, apie kurią beveik nieko nežinoma. Tai šalis – tarsi kokia belaikė, amžina pasakų žemė. Nuoroda į skandinavų ir slavų literatūras, kaip geriau pažįstamas, vadinasi, labiau savas, yra lyg koks „gelbėjimosi ratas“ prancūzų skaitytojams.

Taigi trigubas *Sakmės apie Juzą* „įrėminimas“ – kaip psichologinio, istorinio, sakmiško romano – galėjo būti viena susidomėjimo lietuvių autoriaus kūrinio ir jo populiarumo priežasčių. Dera nepamiršti ir to, kad romano vertimas į prancūzų kalbą pasirodė 1990 m. rugsėjo mėnesį. Todėl tikėtina, kad visai neseni Lietuvos įvykiai – dar viena „Istorijos pervarta“ – pasibaigę jos nepriklausomybės paskelbimu ir Sovietų Sąjungos subyrėjimu, tik padidino romano skaitytojų skaičių.

Knygos gale įdėtas prancūziškų leksikos vienetų žodynėlis su vertėjos paaiškinimais yra netikėtas ir gana retas paratekstas, originalus ir sudarantis prielaidas kalbėti apie vertimo ypatumus.

3 Paprastai pirmuoju meilės jausmų analizės romanu vadinamas ponios de La Fayette romanas *Princesė de Klev* (*La Princesse de Clèves*, 1678), nekalbant apie daugelį psichologinės analizės apraiškų ankstesnių epochų prozoje.

4 Romane *Princesė de Klev* yra akivaizdi istorinė dimensija, tai vienas pirmųjų istorinių romanų Prancūzijoje.

Žodynėlio preambulėje vertėja atkreipia dėmesį į Baltušio romane vaizduojamą laiką – daugiausia prieškarinę Lietuvą, dar išlaikiusią kai kuriuos XIX a. valstiečių gyvenenos bruožus („Le livre de Baltouchis décrit principalement la Lituanie d’avant-guerre avec des réminiscences du siècle dernier“⁵). Tai kaimo gyvenimas ir valstietiška leksika, tikslūs ir konkretūs lietuvių žemdirbių buities, lauko ir vidaus darbų, naudojamų daiktų, įrankių pavadinimai. Prancūziškame kontekste jie laikomi pasenusiais arba visiškai išnykusiais iš miestietiškos vartosenos. Vertėja pastebi, kad reikalingų terminų dar galima aptikti kai kuriose kaimiškose Prancūzijos vietovėse, juos vartoja medžiotojai arba aplinkos specialistai. Preambulė užbaigiama „pasiteisinimu“: nėra kuo pakeisti kaimiškąją „terminologiją“, nes miestuose tiesiog nesama tokių „objektų“ („Il n’y a pas de mot citadin (faute de „l’objet“ correspondant) pour remplacer ces termes campagnards“⁶). Tokiu būdu preambulėje motyvuojama pasirinktoji vertimo strategija: leksinių darbo išteklių ieškoti Prancūzijos provincijų – Savojos, Burgundijos, Provanso – bei Juros, Vogėzų, Alpių kaimų tarmėse ir šnektose.

Patį žodynėlį („Lexique“) sudaro septyniasdešimt du leksiniai vienetai su paaiškinimais. Visus žodžius galima suskirstyti į tris grupes: lietuviškus ir rusiškus (slaviškus), kurių yra tik keletas, ir prancūziškus. Panagrinėkime kiekvieną iš šių grupių atskirai.

Lietuviški ir rusiški (slaviški) žodžiai žodynėlyje, kaip, be abejo, ir knygos vertime paliekami nepakitę arba perrašomi prancūziškais rašmenimis pagal jų tarimą. Tokie nepakeisti lietuviški žodžiai yra „litas“ („unité de monnaie lituanienne“ – „lietuviškas piniginis vienetas“⁷) ir „skilandis“ („peau de l’estomac (caillette) farcie et attachée par des harts, qui sont des liens d’osier flexible“ – „mėsos prikimštas ir už lanksčių karklo vytelių pakabintas skrandis“⁸). Fonetiškai perrašomas žodis „šaulys“ – „chaoulis“, kuris paaiškinamas: „prieškarinėje Lietuvoje – savanoriška karinė nacionalistinės partijos organizacija. Bendriau imant, tai rinktinių šaulių batalionas“ („en Lituanie, avant la guerre, organisation paramilitaire d’un parti nationaliste. Plus généralement, un bataillon de chaoulis est un bataillon de tireurs d’élite“⁹).

5 Youozas Baltouchis, *La Saga de Youza*: Aix-en Provence, Éditions Alinéa, 1990, p. 357.

6 *Ibid.*, p. 357.

7 *Ibid.*, p. 359.

8 *Ibid.*, p. 360.

9 *Ibid.*, p. 358.

Be šių, grynai lietuviškų, žodynėlyje figūruoja keli fonetiniai rusiškų (slaviškų) žodžių perrašai, kuriuos patogumo dėlei išvardijame vieną po kito kartu su jų paaiškinimais:

1. „koulak [„kulakas“; buožė]: „paysan considéré comme trop riche et comme exploiteur par les bolchéviques“ („valstietis, kurį bolševikai laikė per daug pasiturinčiu ir išnaudotoju“),

2. „kvass [„kvasas“; gira]: „boisson douce-amère faite à partir d'eau et de pain de seigle, ou de farine de seigle et de malt“ („saldžiai kartus gėrimas, padarytas iš vandens ir ruginės duonos arba iš ruginių miltų ir salyklo“),

3. „staroste [„starosta“; seniūnas]: „personne élue ou nommée pour remplir des fonctions semi-administratives, semi-policières dans les affaires d'un village, d'un artel, d'une communauté“ („išrinktas arba paskirtas asmuo atlikti kaime, artelėje, bendruomenėje pusiau valdytojo, pusiau – policininko funkcijas“)¹⁰.

Taigi romano į prancūzų kalbą vertėja savo skaitytojų neapsunkina jiems neįprastos leksikos gausa. Svetimų žodžių vartojimas sustiprina „vietinį koloritą“; jais perteikiamos prancūzams neįprastos realijos: pinigai, pareigybės, socialinė padėtis, maistas. Tokia vertėjos strategija suprantama, tačiau, žvelgiant iš lietuviškų pozicijų, prancūziška „šaulio“ transkripcija atrodo nebūtina: mūsų nuomone, buvo galima palikti jo prancūzišką atitikmenį „tireur“, kurį ir pati vertėja pavartoja savo paaiškinyje. Vertimo tekste įterpti rusiški (slaviški) leksiniai vienetai skaitytojų lietuvių traktuojami kaip akį rėžiančios svetimybės¹¹, nors prancūzai, greičiausiai, juos priima visiškai natūraliai. Rusiškos (slaviškos) kilmės istorizmai „koulak“ ir „kvass“ figūruoja prancūzų kalbos žodynuose, vienas atsiradęs XX a., kitas – XIX a. Istorinis terminas „staroste“, kaip nurodoma – lenkiškos kilmės, į žodynus pateko dar pačioje XVII a. pradžioje, tačiau jo pirminė reikšmė – iš karaliaus rankų gavęs valdą bajoras, ją tvarkantis, iš jos gyvenantis ir karaliui mokantis duoklę – iš esmės skiriasi nuo jo reikšmės romane.

¹⁰ *Ibid.*, p. 359, 360.

¹¹ Vienas tokių yra ir žodis „chapka“ [šapka], gana dažnai vartojamas vertime, pavyzdžiui: „Adomas allait sortir lorsqu'il se souvint de sa *chapka* [kursyvas mano – *GD*] qu'il avait laissée sur le banc“ (*Ibid.*, p. 85); „Adomas se recroquevilla et serrant sa *chapka* de sa main libre, s'inclina profondément devant son frère“ (*Ibid.*, p. 146). Plg. lietuvišką originalą: „Adomas sujudo keltis, dairėsi *kepurės*, nublokštos į krikštasuolę“ (Juozas Baltušis, *Sakmė apie Juzą*: Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 89); „Adomas susigūžė, laisvąją ranką gniaužė *kepurę*, sulinkčiojo prieš brolių“ (*Ibid.*, p. 143). Lietuvių skaitytojų akimis, stilistiškai neutralaus žodžio „kepurė“ vertimas „chapka“ suvokiamas kaip akivaizdi svetimybė, slavizmas.

Vertėjos paaiškinimas neprasilenkia su žodžio „staroste“ vartojimu Baltušio romane – valdžios atstovas kaime, žemiausia vykdančios valdžios grandis – bei naujomis prasmėmis papildo jo ankstesnę reikšmę. „Buožės“ atitikmenys galėtų būti: „riche paysan“, „gros (grand) terrien“, „gros (grand) propriétaire.“

Didžiausia žodynėlio dalis yra iš užmaršties prikelta ir aktualizuota prancūziškas kaimiškas realijas išreiškianti leksika bei jos išsamūs paaiškinimai. Būtent ši leksika pasirodo esanti tinkamiausia perteikti lietuvių valstiečių gyvenimo ypatumus. Štai keletas tokio vertimo atvejų, iliustruojančių vykusiai pasirinktą strategiją.

Klėtis, svirnas – vienas iš valstietišką sodybą sudarančių, specifinę paskirtį turinčių pastatų. Surasti jo kiek įmanoma tikslesnį atitikmenį kitoje kalboje buvo nemenkas iššūkis Baltušio romano vertėjai, su kuriuo ji puikiai susidorojo. Klėtis (svirno) sąvoka perteikiama žodžiu „mazot“, nurodant jo sinonimą „raccard“, vartojamą Aukštutinėje Savojoje. Toliau sakoma, kad „mazot“ vadinamas atskirai nuo gyvenamojo namo stovintis, ant medinių ar akmeninių pamatų iškeltas statinys, kuriame laikomos visokios gėrybės – grūdai, rūkyta mėsa, taip pat dokumentai, drabužiai. Anot romano vertėjos, kartais klėtis ar svirnas verčiami žodžiu „grenier“, o tai nėra visiškai tas pats. Paaiškiniame nurodoma, kad šiam lietuviškam statiniui būdinga „raižytos durys ir nedidelė galerija“ („une porte ouvragée et une petite galerie“)¹².

Ypatinga Baltušio romano „veikėja“ yra Kairabalė – pelkė, kurioje įsikuria nuo žmonių atsiskyręs Juza. Kairabalė – tai ir gamta su visomis savo grožybėmis, metų laikų ratu, tai ir istorijos pervartų liudininkė bei saugotoja, Juzos gyvenimo centras ir kartu – visas pasaulis. Pelkę įvardijanti, ją aprašanti leksika yra itin vaizdinga ir įvairi. Taip pat matyti, kad dalis vertėjos sudaryto žodynėlio yra skirta perteikti pelkės „realijas“. Palyginkime kai kuriuos originalo ir vertimo sakinius.

1. „Ne viena *marmalynė* tenai“ (Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 22). „Il n’y a pas que des *seignes* et des *mollières* là-bas“ (Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 10).

2. „*Viksvynas* šitas?! *Marmalynė* šita? !“ (Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 23). „*Cette branloire! Ce tremblant!*“ (Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 11).

3. „Visi turėjo *raiste* ir *paraisčiais* pievos, [...]. Ir suko čionai dalgius, *liūksinčių samanyų viksoose*, [...]“ (Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 23). „*Chaque famille avait sur le marécage et le long de ses berges un certain nombre de soitures. [...] les paysants y allaient de leurs faux centre les mollières branlantes et les tourandons de laïches tranchantes, [...]*“ (Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 12–13).

¹² Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 359.

4. „[...] atrodo, saugo ji *liulančias savo platybes, nesibaigiančius kimsynus*, samanose ir *švendrynuose* užsislėpusius, didžiausių šalčių nesurakinamus *akivarus*. [...] O tarp jų, šitų *viksvynų* ir persiraudojusių pušelyčių, žiojėjo *juodo mauro provėros*, ilgos ir plačios, [...]“ (Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 35–36). „[...] le Kairabalé semblait protéger jalousement ses *immenses radeaux tremblants, ses étendues interminables de mottues* et, disimulées dans le secret *des sagines et des sphaignes*, [...], les immenses orbites sans fond du marais que les gels les plus rigoureux ne réussissaient jamais à cadenasser. [...] Entre *les tourandons* de carex et les pins désolés *béaient de longues et larges vasières noires*, [...]“ (Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 26–27).

Baltušio „marmalynė“, „viksvynas“, „raistas“, „samanynai“, „kemsynai“, „akivarai“, „juodo mauro provėros“ ir visi kiti gausūs, ekspresyvūs pelkės apibūdinimai perteikiami adekvačia prancūziška leksika – dialektizmais, retai vartojamais žodžiais. Vertėjos sudarytame žodynėlyje paaiškinama, kad žodžiai „seigne“ arba „sagne“ yra geriausi lietuviškos „balos“ atitikmenys; tai vandeningų, durpėtų, tarsi didžiulė įmirkusi kempinė žemių plotai, būdingi šalto klimato kraštams¹³. Greta šių lietuviškos pelkės atitikmenų vartojama nemažai sinonimų: „clairure“, „gouille“, „mottue, motais, terrain mottut“, „mouillère, mouillière“, „tremblant“, „touradon“.

Ir lietuvių rašytojui, ir jo romano vertėjai liaudiška kalba, tarmybės yra neišsenkami frazeologijos išteklių. Štai pora pavyzdžių.

Juzos ketinimus įsikurti Kairabalėje išgirdęs brolis stebisi, ką ten galima veikti: „Velnio vaikus perėsi?“¹⁴ Vertime skaitome: „Elever des portées de peûts?“¹⁵ Tai tikslus ir ne mažiau ekspresyvus lietuviško frazeologizmo vertimas į prancūzų kalbą, kurį vertėja aptiko Burgundijos dialekte: „peûts“ – velnias ar velniukas, kipšiukas¹⁶.

Sesers Uršulės elgesiu nepatenkintas Adomas pareiškia: „Iširo merga!..“¹⁷. Tai lengvabūdišką, neatsakingą elgesį, šėliojimą nusakantis posakis. Vertėjos variantas: „A force de courir la jâdoure...“¹⁸ Žodynėlyje nurodyta, kad tai yra

13 *Ibid.*, p. 359–360.

14 Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 22.

15 Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 10.

16 *Ibid.*, p. 359.

17 Juozas Baltušis, *op. cit.*, p. 30.

18 Youzas Baltouchis, *op. cit.*, p. 19.

Morvano vietovėje žinomas frazeologizmas, nusakantis rujojančią kalę, bei vartojamas apibūdinti lengvo elgesio merginas¹⁹. Mūsų nuomone, vertėjai būtų galima papriekaištauti dėl stilistiškai per stipraus posakio.

Morvano apylinkių šnektoje vertėja suranda ir, anot jos, beveik tikslų lietuvių „piršlio“ atitikmenį – „bouleyeur“²⁰, Oksua (Auxois) regiono tarmėje – „kamaros“ pavadinimą „souillarde“: šalia virtuvės esanti patalpa, kurioje laikomas pienas ir maistas²¹.

Kokias galėtume padaryti išvadas apie Juozo Baltušio fenomeną Prancūzijoje iš šios prancūziškame leidime figūruojančių paratekstų ir kai kurių vertimo atvejų analizės? Pirma, veikia „žanro atpažinimo“ mechanizmas, leidžiantis skaityti *Sakmę apie Juzą* kaip psichologinį ar istorinį naratyvą su ryškiais romantiniais elementais. Antra, lietuvių rašytojo kalba ir stilius prancūzų skaitytojams paradoksaliu būdu leidžia patirti jų pačių kalbos turtingumą, vaizdingumą ir grožį, gerokai primirštą šiuolaikinėje literatūroje.

Le phénomène de Youozas Baltouchis en France

Résumé

Dans cet article on analyse des causes d'un grand succès éditorial du roman de Youozas Baltouchis *La Saga de Youza*, traduit en français en 1990. La réception du roman est étudiée en passant en revue des paratextes et en expliquant des particularités de la traduction en français. On fait une supposition que l'annotation française du roman permet de le lire comme une narration psychologique ou historique avec maints éléments romantiques. C'est une narration traditionnelle qui correspond aux attentes de beaucoup de lecteurs. Un petit vocabulaire avec des explications de la traductrice, inséré à la fin du livre, est un paratexte rare et original. Pour la plupart, il est composé de termes campagnards et de dialectismes. On fait une conclusion qu'une telle stratégie de traduction laisse bien transmettre la langue et le style du roman de Baltouchis et fait découvrir aux lecteurs français la richesse et la beauté de leur propre langue.

Mots-clés: traduction, paratexte, dialectismes.

¹⁹ *Ibid.*, p. 358.

²⁰ *Ibid.*, p. 358.

²¹ *Ibid.*, p. 360.